

МАРТИН МАРКО ВУЧЕТИЋ
(Универзитет Јохан Гутенберг, Мајнц)

РИТУАЛ ПОТЧИЊАВАЊА СТЕФАНА НЕМАЊЕ ЦАРУ МАНОЈЛУ I КОМНИНУ (1172)¹

У овом раду истражује се церемонијал потчињавања српског великог жупана Стефана Немање византијском цару Манојлу I Комнину (1172), који се пореди са сличним примерима тога доба. Расправља се о снажном западном утицају у примени посебне ритуалне форме потчињавања (*deditio*) приликом разрешавања сукоба.

Кључне речи: потчињавање, разрешење сукоба, симболична комуникација, пренос ритуала.

This article investigates the ceremonial of the subjection of the Serbian župan Stefan Nemanja to the Byzantine emperor Manuel I Komnenos (1172) and compares it with similar events of the period in question. It argues for a strong influence of western forms of conflict resolution (“*deditio*”) in the ceremonial.

Keywords: submission, conflict settlement, symbolic communication, transfer of the ritual.

Када се српски владар Стефан Немања потчинио 1168. године византијском цару Манојлу Комнину (1143–1180), који је против њега ратовао, историчар Никита Хонијат је сажето написао:

(...) коначно је своју сопствену главу ставио пред његове ноге, „висок дужином свом се опружи“ и замоли да му никакво зло не учини. Наиме, он се плашио да сам не буде на неки начин лишен врховне управе над Србима и да власт не буде пренесена на оне који су достојнији од њега да владају, а које је он био збацио попевши се сам на власт.²

¹ Срдачно се захваљујем др Бранки Палме са Универзитета Јохан Гутенберг у Мајнцу и своје оцу, Марку Вучетићу, који су ми помагали у преводу.

² Nicetae Choniatae historia, ed. I. A. van Dieten, Berlin – New York 1975, 159.3–8 (=Choniates); уп. Византијски извори за историју народа Југославије IV, ур. Г. Острогорски, Ф. Баршић, прев. Н. Радошевић, ком. Ј. Калић, Београд 1971 (репр.: ур. Љ. Максимовић, Београд 2007) 147 (=ВИИИЈ IV).

У борби за великожупанску власт Стефан Немања је претходно напао своје суседе и зато је, према Никити Хонијату, *ἵσταιо смелији него ишио истреба*,³ заправо, показао се као независан владар.⁴ Међутим, са царевог гледишта, Срби су били византијски поданици, па су Немањини поступци сматрани одметништвом (*ἀλοστασία*).⁵

Током борбе Манојла Комнина да присили српског великог жупана на покорност, Стефан Немања је, према Никити Хонијату, извршио проскинезу, настојећи да се задржи на власти. У том контексту треба посматрати понашање Манојла Комнина: цар је иступио против Стефана Немање, да би га казнио због одметништва и да би га поново приморао на потчињавање. Овај се, како каже Хонијат, бацио цару пред ноге са намером да, упркос преступима, очува своју владавину над Србима и да издејствује признање своје власти од Византије. Из тог разлога, византијски историчар сматра да је Немања Манојловом милошћу био владар, као и да су Срби били византијски поданици.

О потчињавању Стефана Немање говори и Јован Кинам. Међутим, није јасно да ли је реч о истим догађајима као код Хонијата, будући да Кинам о потчињавању српског владара говори у другачијем контексту. Док се, према Хонијату, оно десило 1168, у години после византијске победе над Мађарима, према Кинаму је до тога дошло након смрти мађарског краља Стефана III (1172). Кинам објашњава да су Млечани подстакли Србе на устанак, што, такође, иде у прилог 1172. години, јер је годину дана раније Манојло заточио Млечане у Царству и наредио да им се имовина конфискује.⁶

Остављајући по страни питање хронологије и могућност да су оба историчара на различитим местима у својим делима описивала, ипак, исте догађаје,⁷ као и питање места у којем је потчињавање обављено,⁸ усмерио бих овом приликом пажњу на сам чин потчињавања Стефана Немање византијском цару, и то на начин како га је приказао Јован Кинам. За разлику од Хонијатове верзије, која не одудара од других описа потчињавања византијским царевима, Кинамов опис садржи много више појединости. Према том опису, Стефан

³ Choniates, 158.86–87: (...) ἵσται οὐ δεῖ θρασύτερος γέγονε (...); ВИИНЈ IV, 144 (*Н. Радосевић*).

⁴ Према Никити Хонијату (Choniates 158.85–159.91), Стефан Немања је покушао да освоји „Хорватија“ и да буде владар над „Декатарот“. Међутим, у Хонијатовом приказу несигурни су хронологија догађаја и локализација Хрватске, ВИИНЈ IV, 146 нап. 137 (*Ј. Калаћ*).

⁵ Cf. *Lj. Maksimović*, Byzantinische Herrscherideologie und Regierungsmethoden im Falle Serbiens: Ein Beitrag zum Verständnis des byzantinischen Commonwealth, ΠΟΛΥΠΛΕΥΡΟΣ ΝΟΥΣ. Miscellanea für Peter Schreiner zu seinem 60. Geburtstag, edd. C. Scholz – G. Makris (Byzantinisches Archiv 19) Leipzig 2000, 174–192, 178–179 (=Maksimović, Herrscherideologie). За слику Срба у византијској реторичкој литератури cf. E. Blangez-Malamut – M. Cacourus, L'image des Serbes dans la rhétorique byzantine de la seconde moitié du XIIe siècle, Byzantium: Identity, Image, Influence. XIX International Congress of Byzantine Studies, Major Papers, ed. K. Fledelius, Copenhagen 1996, 97–122.

⁶ Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565–1453, F. Dölger, P. Wirth, München 1995, no. 1500.

⁷ Историја српског народа I, Београд 1994, 209–210; ВИИНЈ IV, 144–148.

⁸ Тачно место њиховог сусрета је непознато, али се може претпоставити да је до њега дошло негде на територији данашње Србије. Кинам приповеда да је Манојло, након што је прогласио Белу III за угарског краља у Сердици, кренуо на Србе Стефана Немање. Ови су најпре побегли у брда, пре него што је он пристао да се потчини, Ioannis Cinnami epitome, Bonn 1836, 286.21–287.13 (=Kinnamos).

Немања је прво послао цару посланике и молио га за помиловање. Та молба није испуњена, али је Немања постигао да му Манојло гарантује сигурност и да дозволу да ступи пред њега. Српски велики жупан је дошао гологлав, голорук до лаката, босоног, са конопцем око врата, са мачем у руци и безусловно се покорио цару, који је седео на престолу. Због тога је цар пристао да Немања задржи свој владарски положај.⁹ Из наведеног следи да су и Јован Кинам и Никита Хонијат сматрали Стефана Немању владарем по царевој милости.

Потчињавање Реноа од Шатијона (1159) – Да је такав начин потчињавања био спектакуларан, али у дванаестом веку нипошто појединачан, у литератури је већ често помињано: Јованка Калић је приметила да је *сцена коју Кинам овде описује говорећи о сусрету Немање са Манојлом уобичајена (...)* у то време.¹⁰ Јадран Ферлуга,¹¹ Константин Јиречек,¹² Димитри Оболенски¹³ и, у последње време, наш свечар, Љубомир Максимовић,¹⁴ упозорили су на сличан ритуал, којим се пред истим царем 1159. године потчинио Рено од Шатијона, кнез Антиохије. За разлику од описа чина потчињавања Стефана Немање, овај ритуал је потврђен у неколико извора, па осим Јована Кинама, о њему извештавају и Гијом од Тира и Теодор Продром Мангански.

Према Јовану Кинаму, Рено и Торос нису преузели ризик да лично дођу цару, али су послали изасланике да издејствују помирење. Пошто они нису имали успеха, кнез Рено је предложио да у замену за царево опроштење преда Византији антиохијску тврђаву. Манојло ни тај предлог није прихватио, па је кнез, у пратњи скупине монаха, прошао кроз град Мопсуестију (Мамистра),¹⁵ гологлав, голорук до лаката, босоног, са конопцем око врата, са мачем у руци, и ступио пред царев шатор. Тамо је застао, не усуђујући се да уђе, док је група монаха – такође босонога и гологлава – иступила пред Манојла плачући, на коленима и са испруженим рукама. Цар их је прво одбијао, али је на крају заповедио кнезу да дође. Рено је дошао и обавезао се заклетвом цару на верност, а Манојло му је опростио. Кнез је обећао да ће убудуће чинити оно што цар хоће и да ће за патријарха Антиохије прихватити онога кога пошаљу из Цариграда. Кинам је нагласио да се овај чин потчињавања одвијао пред погледом многих посланика различитих земаља.¹⁶

Латински историчар Гијом од Тира даје сличну верзију догађаја: када је Рено чуо за Манојлово победоносно напредовање, окупио је, по савету својих повереника, неколико великаша да га прате на путовање цару. Пошто је стекао наклоност неких чланова царевог двора, пошао је у Мопсуестију, где је успео да се измири са царем онако како је Кинам сажео, али са више појединости: пред

⁹ Kinnamos, 6, 11:287.18–288.3.

¹⁰ ВИИИЈ IV, 104, нап. 303.

¹¹ J. Ferluga, La ligesse dans l'Empire Byzantin, ZRVI 7 (1961) 97–123, 117.

¹² C. Jireček, Geschichte der Serben I–II, Gotha 1911 (repr. Amsterdam 1967) I, 261–262.

¹³ D. Obolensky, Six Byzantine Portraits, Oxford 1988, 115–116.

¹⁴ Maksimović, Herrscherideologie, 180.

¹⁵ За Мопсуестију cf. F. Hild – H. Hellenkemper, Kilikien und Isaurien, TIB 5, Wien 1990, 351–359.

¹⁶ Kinnamos, 4, 16:181.6–183.14.

погледом свих војника, Рено је дошао босоног, у *вуненом* руху кратких рукава, са конопцем око врата и са *голим* мачем у руци, који је носио *на врху*, што значи да га је упериио према себи. Након што је Рено предао цару мач, пао је пред њега на колена. Гијом није шкртарио са прекором: кнез је тако дуго лежао испружен на поду да је част Лагина променио у срамоту.¹⁷

Да је Рено од Шатијона носио вунено рухо каже и ретор Теодор Продром Мангански. Међутим, овај аутор додаје и да је рухо било црно, те да је симболизовало смрт и осуду. Поруб руха је био откинут до колена, подлактице и стопала су му били разголићени, обријаном главом је климнуо. И Теодор Продром Мангански даље извештава да је Рено носио голи мач у руци и да је имао конопац око врата. На тај начин Рено је успешно измолио цара за помиловање. За разлику од Јована Кинама и Гијома од Тира, Теодор је експлицитно разјаснио шта је симболизовао начин на који је Рено дошао пред Манојла: разголићавање је наговестило уништавање кнеза, а конопац и голи мач су упозорили на декапитацију, односно смрт вешањем. Сагласно Кинамовом опису, и Теодор Продром Мангански каже да је скупина монаха у поворци претходила Реноу, али уз њих помиње и клерике, витезе и друге групе.¹⁸

Реноово потчињавање Манојлу темељно је анализирао Александру Анка у свом раду о контактима западног са византијским светом у време првих крсташких похода,¹⁹ упозоривши, као и Паоло Лама педесетих година,²⁰ на западне паралеле. При томе се Анка особито осврнуо на радове медиевисте Герда Алтхофа, који се исцрпно бавио таквим сценаријима потчињавања, назвавши их *deditiones*.²¹

„Deditiones“ – Према Алтхофу, дедиција (*deditio*) је била средство избегавања ескалације сукоба, тј. стратегија мирољубивог решавања конфликта. Сагласност супротстављених страна би се постизала уз помоћ посредника, који би се прецизно договорили око одвијања ритуала. На крају тог процеса стајала је добро испланирана инсценација са сигурним исходом јер се *deditio* обично одвијала у присуству шире јавности, која је имала улогу сведока. Начелно, *deditio* се састојала из два дела: у првом се један актер јавно и безусловно

¹⁷ Guillaume de Tyr, *Chronique*, ed. R. B. C. Huygens, Turnhout 1986 (=Guilelmo de Tyro) 18, 23:845,41–57.

¹⁸ Теодор Продром Мангански је у неколико наврата описао начин Реноовог потчињавања, Theodoros Prodromos Manganaios, *Recueil des Historiens des Croisades, Historiens Grecs II*, Paris 1881, 303–310, 319–326, 741–774 (в. нпр. 303.12–304.44, или 305.29–306.55. Уп. и Euthymios Malakes, *Noctes Petropolitanae*, Сборникъ византијскихъ текствъ XII–XIII вѣковъ, изд. А. И. Панадопуло-Керамевс, С. Петербургъ 1913, 178.29–179.3.

¹⁹ A. Anca, *Herrschaftliche Repräsentation und kaiserliches Selbstverständnis, Berührung der westlichen mit der byzantinischen Welt in der Zeit der ersten Kreuzzüge*, Münster 2010, 147–172 (=Anca, *Repräsentation*).

²⁰ P. Lamma, *Comneni e Staufer. Ricerche sui rapporti fra Bisanzio e l'Occidente nel secolo XII, I–II*, Roma 1955–1957, 28.

²¹ G. Althoff, *Das Privileg der „Deditio“*. Formen gütlicher Konfliktbeendigung in der mittelalterlichen Adelsgesellschaft, O. G. Oexle (ed.), *Nobilitas. Funktion und Repräsentation des Adels in Alteuropa*, Göttingen 1997, 27–52 (repr. G. Althoff (ed.)), *Spielregeln der Politik im Mittelalter. Kommunikation in Frieden und Fehde*, Darmstadt 1997, 99–125); *idem*, *Die Macht der Rituale. Symbolik und Herrschaft im Mittelalter*, Darmstadt 2003, 68–84.

потчињава другом, да би, затим, први актер обновио наклоност другоме. Оно што је изгледало као спонтани чин био је, заправо, врло брижљиво договорен низ симболичних поступака, који су се окончавали измирењем сукобљених страна. Алтхоф је сматрао да је *deditio* била повластица племства.

Према Алтхофу, дакле, основна обележја *deditio* су били:

договор о начину спровођења ритуала и његовом исходу;
спровођење ритуала у присуству шире јавности;
падање ничице и самооптуживање онога који се покорав;
давање опроштења ономе који се покорав.²²

На средњовековном Западу велики је број примера таквих *deditiones*.²³ Порекло ритуала Алтхоф је видео у црквеној покори, чији су најбитнији елементи били: проскинеза, самооптужба, молба за опроштај и помирење.²⁴ Овај црквени ритуал био је пренесен на секуларно подручје на прелому осмог и деветог века.²⁵

Тако структурисане сцене потчињавања, које су у западној медијевистици означене термином *deditiones*, потврђене су и на византијском подручју. Оне су први пут забележене у дванаестом веку, а потчињавање Реноа од Шатијона је најранији описан пример за *deditio*. Додатни подаци, које извори дају у вези са *deditio* Реноовог потчињавања, могу се – са свим опрезом – пренети и на потчињавање Стефана Немање. Како је већ Анка установио,²⁶ у Реноовом случају Гијом од Тира упућује на преговоре, који су претходили ритуалу потчињавања и који су били предуслов за помирење: кнез се најпре саветовао са својим великашима о поновном стицању цареве наклоности. Послушавши њихов савет, повео је епископа Лаодикеје и сакупио је неколико племена да га прате цару. Пут за помирење водио је преко царевих великаша: само пошто су се они заузели за кнеза, решење сукоба је постало могуће. То значи да су се актери сложили у овим преговорима око *deditio* као одговарајућег ритуала у тим околностима. Ток ритуала је зато био брижљиво испланиран. Како експлицитно потврђује Теодор Продром Мангански, инсценирано наступање Реноа пред Манојлом упућивало је на његову кривицу, будући да је са јерменским владарем Торосом кнез опустошио Кипар.²⁷ Обучен у вунено црно рухо са кратким рукавима, кнез Рено се представио као покајник, а мач који је уперо према себи и конопац око врата упућивали су на смртну казну која му је претила.

Иако помињу различите групе које су сведочиле о *deditio*, сви извори изричито наглашавају (за разлику од примера са Стефаном Немањом) да је ритуалу потчињавања присуствовала широка јавност. Њена главна функција била

²² *Althoff*, Privileg, 45.

²³ *Ibid.*, 29 (са пописом неколиких примера); *idem*, Macht, 69.

²⁴ *Althoff*, Privileg, 48.

²⁵ *Ibid.*, 48.

²⁶ *Anca*, Repräsentation, 152–154.

²⁷ *F. Chalandon*, Jean II Comnène (1118–1143) et Manuel I Comnène (1143–1180), Les Comnène. Études sur l'Empire Byzantin au XIe et au XIIe siècles, II, Paris 1912, 436–441; *R.-J. Lillie*, Byzantium and the Crusader States, 1096–1204, Oxford 1993, 168–169; *P. Magdalino*, The Empire of Manuel I Komnenos, 1143–1180, Cambridge 1993, 67.

је да страни посланици осигурају упознавање суседа са царевим тријумфом. На другој страни, инсценирано помирење упозорило је да ће Ренови непријатељи убудуће бити и непријатељи цара, под чијом се врховном влашћу тада налазила и Антиохија. Теодор Продром Мангански спомиње клерике, монахе, витезе и друге групе које су присуствовале Реновом потчињавању, а монахе помиње и Јован Кинам. Међутим, насупротив Гијому од Тира, у оба византијска извора те групе су биле интегрисане у ритуал тиме што су се заузеле за Реноа или тиме што су лично молиле за помиловање.

Потчињавање становника Земуна (1165) – Временски између дедиције (*deditio*) Реноа од Шатијона и оне Стефана Немање може се наћи још један пример потчињавања, о чему извештава Јован Кинам. Када је 1165. године Манојло опседао мађарски град Земун, становници су молили за милост. Међутим, цар је захтевао да они најпре изађу пред њега гологлави, босоноги и са конопцем око врата. По свему судећи, Мађари су одбили да изврше тај ритуал потчињавања, јер Кинам казује о наставку опсаде. Тек кад су зидови Земуна пали, становници града су дошли Манојлу на начин који је он од њих захтевао. Неко време Манојло није хтео да их види, али је касније забранио њихово погубљење.²⁸

Овај случај је посебно занимљив из неколико разлога. Прво, Кинам ритуал потчињавање становника Земуна – за разлику од потчињавања Реноа и Стефана Немање – представља као цареву идеју. Друго, из излагања овог византијског писца јасно је да се такав ритуал није могао спонтано обавити. Становници Земуна нису на почетку прихватили цареву понуду, а понуђени услови за помирење, очигледно, касније нису више важили. На чињеницу да не мора увек доћи до помирења ако нема претходног договора упућује и то да је у случају Реноа и Немање *било* претходних договора који су се спровели у дело, што значи да чин њиховог потчињавања није био спонтани поступак.

Потчињавање Андроника Комнина (1180) – Последњи пример потчињавања из времена Манојла Комнина, који би се могао означити као *deditio*, догодио се непосредно пре његове смрти, када је 1180. године обновио наклоност према свом брату од стрица и каснијем цару Андронику Комнину. Никита Хонијат је сажео догађаје на следећи начин: после сукоба, који су трајали десетлећима, Андроник је послао Манојлу изасланике и молио га за опроштење и за јемство да неће бити кажњен.²⁹ Када је Манојло на то пристао, Андроник је иступио пред свога брата, са железним ланцем око врата, који је наводно сакрио испод свога руха. Дочекан од Манојла, бацио се одмах на под, извукао ланац, почео плакати и молити цара да му опрости злодела. Изненађен поступком свог братића, цар је, такође, заплакао и наредио да га подигну са земље. На почетку је

²⁸ Kinnamos, 5,16:245.6–18.

²⁹ Андроник је био спреман на измирење тек пошто је Манојло заробио Теодору, његову љубавницу и мајку његове деце.

Андроник одбијао и захтевао да неко од присутних ухвати ланац и да га на ланцу одвуче пред престо. Тако је и било учињено.³⁰

Иако Никита Хонијат извештава о само малом броју детаља, догађаји указују на *deditio* – потчињени је око врата носио железни ланац а не конопац, али је порука била иста: после наводно неуспешних преговора, Андроник се демонстративно и безуветно потчинио и након тога је опет стекао цареву наклоност. Хонијат сугерише да је Манојло био изненађен Андрониковим поступањем. У ствари, и у овом случају се може претпоставити да су успешни преговори претходили ритуалу, који је у јавности био приказан као спонтани чин. И Манојло и Андроник су знали шта ће се десити, те, према томе, цар није могао бити изненађен онако како нас историчар жели уверити.

Тумачење потчињавања Стефана Немање – Ако се наведени примери *deditiones* пренесу на потчињавање Стефана Немање цару Манојлу Комнину, могло би се претпоставити следеће: војним походом цар, очигледно, није хтео или није могао да лиши великог жупана његовог престола, него је само настојао да га врати под врховну власт Византије.³¹ Претња војном силом служила је цару као средство да подстакне Стефана Немању на почетак преговора. Укључујући посланике, склопили су споразум прихватљив за обе стране, којим се Стефан Немања наизглед безусловно предао цару, знајући унапред да ће му Манојло опростити и да ће и даље владати над Србима. И у овом случају може се претпоставити да је измирење обављено пред широм јавношћу, која је преузела улогу сведока. Манојло се изјаснио за Немању и тиме јасно одбио друге српске властодршце, које је Стефан Немања на свом путу према власти истиснуо са положаја и чије се освете морао бојати. С друге стране, Стефан Немања је недвосмислено потврдио византијском цару своју потчињеност.

„Deditio“ и тријумфална поворка – У примеру Стефана Немање симболичном акту *deditio* следио је још један ритуал: тријумфална поворка, односно *adventus*.³² За разлику од *deditio*, тријумфална поворка/*adventus* спада у традиционалне елементе византијских ритуала, па је, тако, и српски велики жупан био представљен цариградском пуку.³³ У примеру Реноа од Шатијона извори говоре о

³⁰ Choniates, 226.82–227.7. За тај одломак cf. *M. Grünbart*, *Der Kaiser weint. Anmerkungen zur imperialen Inszenierung von Emotionen in Byzanz, Frühmittelalterliche Studien* 42 (2008) 89–108, 105–108.

³¹ Слични случајеви су везани за потчињавање Реноа од Шатијона (1159, в. горе) и турског султана Килиџ Арслана II (1161/1162). Последњи је дошао у Цариград где је потврдио пређашње обећање свечаним заклетвама. Обећавао је да ће до смрти остати пријатељ царевих пријатеља и непријатељ царевих непријатеља, *Kinnamos*, 5, 3:204.22–208.16; Choniates, 118.30–122.30.

³² За тријумфалну поворку у Византији cf. *M. McCormick*, *Eternal Victory. Triumphal Rulership in Late Antiquity, Byzantium, and the Early Medieval West*, Cambridge et al. 1986, 131–230.

³³ Konstantinos Manasses (Ещё два неизданных произведения Константина Манассис, ed. *E. Kurtz*, *Византийский временник* 12 (1906) 88–98, 89–91); Eustathios Thessalonikes (Eustathii Thessalonicensis opera minora, magnam partem inedita, ed. *P. Wirth* Berolini et Novi Eboraci 2000, M:217.86–218.24). Јован Кинам само каже да је Немања отпустио цара после потчињавања. Тријумфална поворка и *adventus* не могу се увек јасно разликовати. Већ у хеленистичко доба повратак господара града, који је дочекиван као спаситељ, славио се тријумфалном поворком. С друге стране, такви догађаји имали су хршћанску конотацију јер су алудирали на улазак Исуса у

сличном ритуалу: кнез је пратио цара при његовом уласку у Антиохију.³⁴ Међутим, улоге које су имали Рено и Немања разликују се са гледишта византијских извора: док је Рено отпратио цара као добровољни слуга/роб (ἐθελόδουλον), византијски писци Немању означавају само као слугу/роба (δοῦλος, τριδουλος).³⁵

Појављивање „deditiones“ у Византији – Како се могу објаснити и оценити византијски примери потчињавања, означени у овом раду термином дедиција (*deditio*)? У византијским изворима је ритуална форма таквог потчињавања први пут описана у време Манојла Комнина. Разуме се да су се и у ранијим вековима страни владари лично потчињавали византијским царевима, приликом међусобних сусрета.³⁶ Ипак, извори не пружају никакав доказ о постојању онакве ритуалне форме чина потчињавања на коју наилазимо у епоси Манојла Комнина. У ранијим периодима чин покоравана је симболично исказиван другим елементима, који су чинили видљивим хијерархијски однос између надмоћног византијског цара и подређеног страног владара. Реч је, на пример, о додељивању византијских дворских достајанстава или положаја,³⁷ као и о додељивању царских поклона, чиме је, такође, подражаван хијерархијски однос учесника ритуала.

Овде наведени примери потчињавања из времена Манојла I Комнина били су, по својој структури, другачијег квалитета, те се не би могао у већој мери успоставити континуитет са начинима потчињавања, познатим из ранијих времена. Изненадна појава нових елемената у ритуалу потчињавања у Царству Манојла Комнина захтева објашњење, које би се могло тражити у личности овог владара.

Јерусалим. Cf. *H. Hunger, Reditus Imperatoris, G. Prinzing – D. Simon* (edd.), *Fest und Alltag in Byzanz*, München 1990, 17–35; *Anca*, *Repräsentation*, 19, 24–25.

³⁴ Kinnamos, 4,21:186.17–188.2; Choniates, 108.41–52; Theodoros Prodromos Manganeios, 319–326; Guilermo de Tyro, 18,25:847.1–848.14; Grigor Erec (*Chronique de Grégoire le Prêtre, Recueil des Historiens des Croisades: Documents arméniens*, I, Paris 1869) 125:189.

³⁵ Cf. *Maksimović*, *Herrscherideologie*, 180. Kinnamos, 4,24:199.11–12 (Рено од Шатијона); за Стефана Немању cf. Konstantinos Manasses, 90.64; Eustathios Thessalonikes, M:217.92–94; уп. ВИИИЈ IV, 209–214 и 218–220. Мало касније Евстатије Солунски каже да је Стефан Немања видео (у некој палати?) слике (ποικίματα) своје побуне, борбе, пораза и потчињавања; наводно се сложио са ликовним призорима, мерејајући сликару једино што га не назива робом и што није уз његово име свуда дописана реч роб, Eustathios Thessalonikes, M:217.5–17. За овај одломак cf. Eustathios of Thessaloniki, *Secular Orations 1167/8 to 1179*, transl. *A. F. Stone*, Brisbane 2013, 109–110, nn. 464–465. Кинам је означио и турског султана Килиџ Арслана као слугу/роба (οικέτης), Kinnamos, 5,3:205.4–5. За израз ἐθελόδουλον в. пре свега *Ferluga*, *Ligesse*, 106ff.

³⁶ Сусретања византијских царева са страним владарима – међу њима и она, која су стајала у вези са потчињавањем – детаљно сам анализирао у својој докторској дисертацији „Zusammenkünfte byzantinischer Kaiser mit fremden Herrschern (395–1204): Vorbereitung, Gestaltung, Funktionen“, одбрањеној 2012. на Универзитету у Минстеру (Westfälische Wilhelms-Universität) и која се налази у припреми за штампу.

³⁷ Бројне су потврде о таквом додељивању титула страним владарима у току директног сусрета: Пресијан, Алусијан и Арон, синови бугарског владара Јована Владислава, понудили су своју покорност цару Василију II, 1018. године, а заузврат су тражили гаранције сигурности. Цар се сложио са тим и примио их је у Деволу пријатељски, именујући Пресијана за магистра, а Алусијана и Арона за патриције, Ioannis Scylitzae *Synopsis Historiarum*, rec. *I. Thurn*, CFHB, 5, Series Berolinensis, Berlin – New York 1973, 359³²–360⁴⁶.

Довољно је познато да је овај цар био под утицајем латинских обичаја, што су и његови савременици критиковали.³⁸ Ради ли се овде о преносу ритуала са латинског Запада на византијски Исток? У вези с тим Анка се врло опрезно изјаснио, не искључујући у потпуности западни утицај.³⁹ *Deditio* се, сигурно, састојао из симболичних чинова, који су били разумљиви и у Византији. На овом месту треба још једном упозорити да *deditio* води порекло из црквене покре, што наводи и Алтхоф.⁴⁰ Један ритуал може „функционисати“ када су симболичне радње, од којих се он састојао, биле разумљиве присутнима. Падање на колена пред царем као део проскинезе било је саставни део византијског церемонијала од самих почетака Царства.⁴¹ Али, у својој структури, ритуал потчињавања Манојлове епохе упадљиво личи на западну праксу, те, по мом мишљењу, много говори о снажном латинском утицају на његово обликовање, поготово ако се узме у обзир временски редослед описа *deditio* у изворима: први од њих односи се на потчињавање Реноа од Шатијона 1159. године, једног западног моћника, којем је тај чин сигурно био познат. Пошто извори експлицитно говоре о припремним преговорима, које су Реноови посланици водили са царем, могуће је да је том приликом форма ритуала пренета са латинског Запада у Византију. Следећи пример се односи на ритуал поковања мађарских становника Земуна 1165. године, који је само делимично успео. У Мађарској, на граници Византије и Запада, дедиција је вероватно била позната, тако да је тај ритуал у датим околностима Манојло Комнин могао сматрати одговарајућим начином потчињавања. Трећи пример за *deditio* био би потчињавање Стефана Немање, властодршца на подручју византијског утицаја. Ако се претпостави да је и то потчињавање било унапред договорено, онда би тај пример показао да је ритуал потчињавања – *deditio* – упражњаван и у односима византијског цара и страног владара који је сматран подаником Царства. Последњи пример поковања, изражен овим специфичним ритуалом, односи се на потчињавање Андроника Комнина; он сведочи да је дедиција могла бити примењивана и у случају разрешавања унутрашњих сукоба у Византији.

Питање у којој мери и на ком месту се у наредним вековима *deditio* примењивала као начин решавања сукоба превазилази оквири овог кратког чланка, али би оно могло бити занимљив предмет будућих истраживања.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Извори – Primary Sources

Eustathii Thessalonicensis opera *minora*, *magnam partem inedita*, ed. P. Wirth, Berolini et Novi Eboraci 2000 (CFHB 32 – Series *Berolinesis*).

³⁸ Choniates, 204³–205³⁹.

³⁹ Anca, Repräsentation, 172: „Das Problem der gegenseitigen Beeinflussung in der Gestaltung dieses Rituals bleibt offen, ein lateinischer Einfluss darauf lässt sich nicht gänzlich in Abrede stellen.“ Западне утицаје, који потичу из феудалног система, прихватио је још *Ferluga*, Ligesse, 117.

⁴⁰ В. горе нап. 18.

⁴¹ Cf. O. Treitinger, Die oströmische Kaiser- und Reichsidee nach ihrer Gestaltung im höfischen Zeremoniell, Jena 1938 (перп. Darmstadt 1956), 84–90.

- Eustathios of Thessaloniki, *Secular Orations 1167/8 to 1179*, A. F. Stone, Brisbane 2013.
- Guillaume de Tyr: *Chronique*, ed. R. B. C. Huygens, 2 vols., Turnhout 1986 (CCCM 63).
- Ioannis Cinnami epitome. *Rerum ab Ioannes et Alexio Comnenis Gestarum*, ed. A. Meinecke, Bonnae 1836.
- Ioannis Scylitzae *Synopsis Historiarum*, ed. J. Thurn, Berolini et Novi Eboraci 1973 (CFHB 5).
- Куриц Е., Еще два неизданных произведения Константина Манасси, *Византийский Временник* 12 (1906) 88–98.
- Nicetae Choniatae *Historia*, ed. van J.-L. Dieten, Berolini et Novi Eboraci 1975 (CFHB11/1).
- Пападопуло-Керамевс А. И. (изд.), *Noctes Petropolitanae*, Сборник византийских текстов XII–XIII вв., С. Петербург 1913. [*Papadopulo-Keramevs A. I. (izd.), Noctes Petropolitanae, Sbornik 'vizantijskih' tekstov' XII–XIII vekov', S. Peterburg' 1913*].
- Theodoros Prodromos Manganeios, *Recueil des Historiens des Croisades, Historiens Grecs* 2, ed. E. Miller, Paris 1881, 303–310, 319–326, 741–774.
- Византијски извори за историју народа Југославије IV, Г. Острогорски, Ф. Барушић (пр.), Београд 1971 (репр. пр. Љ. Максимовић, Београд 2007) [*Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije IV, G. Ostrogorski, F. Barišić (pr.), Beograd 1971 (repr. pr. Lj. Maksimović, Beograd 2007)*].

Литература – Secondary Works

- Althoff G., Das Privileg der „Deditio“. Formen gütlicher Konfliktbeendigung in der mittelalterlichen Adelsgesellschaft, O. G. Oexle (ed.), *Nobilitas. Funktion und Repräsentation des Adels in Alteuropa*, Göttingen 1997, 27–52 (repr. G. Althoff (ed.), *Spielregeln der Politik im Mittelalter. Kommunikation in Frieden und Fehde*, Darmstadt 1997, 99–125).
- Althoff G., *Die Macht der Rituale. Symbolik und Herrschaft im Mittelalter*, Darmstadt 2003.
- Anca A., *Herrschaftliche Repräsentation und kaiserliches Selbstverständnis. Berührung der westlichen mit der byzantinischen Welt in der Zeit der ersten Kreuzzüge*, Münster 2010.
- Blangez-Malamut E. – Cacourus M., L'image des Serbes dans la rhétorique byzantine de la seconde moitié du XIIe siècle, *Byzantium: Identity, Image, Influence. XIX International Congress of Byzantine Studies, University of Copenhagen, 18–24 August 1996: Major Papers*, ed. K. Fledelius, Copenhagen 1996, 97–122.
- Chalandon F., *Jean II Comnène (1118–1143) et Manuel I Comnène (1143–1180)*, Paris 1912.
- Ferluga J., La ligesse dans l'Empire Byzantin. Contribution à l'étude de la féodalité à Byzance, *ZRVI* 7 (1961) 97–123.
- Grünbart M., Der Kaiser weint. Anmerkungen zur imperialen Inszenierung von Emotionen in Byzanz, *Frühmittelalterliche Studien* 42 (2008) 89–108.
- Hunger H., *Reditus Imperatoris*, *Prinzing G. – Simon D. (edd.), Fest und Alltag in Byzanz*, München 1990.
- Jireček C., *Geschichte der Serben*, 2 vols., Gotha 1911 (repr. Amsterdam 1967).
- Lamma P., *Comneni e Staufer. Ricerche sui rapporti fra Bisanzio e l'Occidente nel secolo XII*, 2 vols., Roma 1955–1957.
- Lilie R.-J., *Byzantium and the Crusader States, 1096–1204*, Oxford 1993.
- Magdalino P., *The Empire of Manuel I Komnenos, 1143–1180*, Cambridge 1993.
- Maksimović Lj., Byzantinische Herrscherideologie und Regierungsmethoden im Falle Serbiens: Ein Beitrag zum Verständnis des byzantinischen Commonwealth, ΠΟΛΥΤΙΛΕΥΡΟΣ ΝΟΥΣ. Miscellanea für Peter Schreiner zu seinem 60. Geburtstag, edd. C. Scholz – G. Makris (*Byzantinisches Archiv* 19) Leipzig 2000, 174–192.
- McCormick M., *Eternal Victory. Triumphal Rulership in Late Antiquity, Byzantium, and the Early Medieval West*, Cambridge et al. 1986.

Obolensky D., Six Byzantine Portraits, Oxford 1988.

Treitinger O., Die oströmische Kaiser- und Reichsidee nach ihrer Gestaltung im höfischen Zeremoniell, Jena 1938 (repr. Darmstadt 1956).

Историја српског народа, I, Београд 1994. [Istorija srpskog naroda, I, Beograd 1994].

Martin Marko Vučetić

(Johannes Gutenberg-Universität, Mainz)

DAS RITUAL DER UNTERWERFUNG STEFAN NEMANJAS UNTER MAUNEL I. KOMNENOS (1172)

Im Mittelpunkt des Beitrags steht die vom Geschichtsschreiber Ioannes Kinnamos geschilderte rituelle Ausgestaltung der Unterwerfung des serbischen Župans Stefan Nemanja unter Kaiser Manuel I. Komnenos (1172). Nach Vorverhandlungen sei Nemanja barhäuptig, barfüßig, mit entblößten Unterarmen, einen Strick um den Hals und ein Schwert tragend vor den thronenden Kaiser getreten und habe sich diesem bedingungslos unterworfen. Manuel habe daraufhin von einer Absetzung Nemanjas abgesehen. Diese Ausgestaltung des Unterwerfungsrituals ähnelt derjenigen anderer Unterwerfungen aus der Zeit Manuels: Auf vergleichbare Weise unterwarfen sich Rainald von Châtillon, Fürst von Antiocheia (1159), die Bewohner des ungarischen Zemun (1165) und der spätere Kaiser Andronikos (1180) dem Kaiser. Die rituelle Ausgestaltung dieser Unterwerfungen ähnelt westlich-mittelalterlichen Formen der Konfliktbeilegung, die in der mediävistischen Forschung mit dem Begriff „*deditio*“ bezeichnet werden. Kennzeichen dieses Rituals war es, dass sich einer der Akteure vor großer Öffentlichkeit dem anderen scheinbar bedingungslos unterwarf (und dies durch eindruckliche symbolische Handlungen deutlich machte), dass er sich gleichzeitig aber – aufgrund zuvor geführter Verhandlungen – sicher sein konnte, die Gunst seines Gegenübers wiederzuerlangen. Angesichts fehlender älterer Belege vergleichbarer Rituale zur Konfliktbeilegung in Byzanz, drängte sich die Frage nach der Möglichkeit einer byzantinischen Übernahme dieser westlichen Praxis auf. Ausgehend vom biographischen Hintergrund Manuels I. sowie der Beobachtung, dass die überlieferten Fälle auf ein fortschreitendes Eindringen dieses Rituals nach Byzanz deuten (von der Konfliktbeilegung zwischen byzantinischen Kaiser und einem lateinischen Herrscher bis zur Beilegung innerbyzantinischer und innerdynastischer Auseinandersetzungen) wurde für einen sehr starken westlichen Einfluss plädiert.